

KÜRESEL EĞİLİMLER SERİSİ

Çalışma Kağıdı No. 2

Ocak 2013

MÜLTECİLERİN GÖNÜLLÜ GERİ DÖNÜŞÜ

Müge Dalkıran¹

Abstract

Every year, hundreds of thousands of people flee their countries in order to escape direct threats on their lives. People who take shelter in other countries fall under international protection. Finding a durable solution for these people is one of the missions of the Office of the United Nations High Commissioner for Refugees. In this study, the voluntary repatriation process, which is considered as a possible durable solution, will be examined. In this context, voluntary repatriation will be determined primarily through established legal framework. The role of the United Nations as well as its regulations and operations in this area will be emphasized.

Giriş

Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (BMMYK)'nin 2011'de vermiş olduğu rakamlara göre, Dünya'da 4,2 milyon kişi çatışmalar ya da zulüm sebebiyle yerinden edilmiş ve bu kişilerden 800,000'i ülkesinin sınırını geçmiştir (UNHCR, 2012a). Her yıl bu kadar insanın yerinden edilerek başka ülkelere sığınmak durumunda kaldığı göz önünde bulundurulursa, bu kişilerin uluslararası koruma altına alınması ve durumlarına uygun çeşitli çözümlerin uygulanması gerekmektedir. Mültecilerin durumuna ilişkin, normal hayatlarına devam etmelerini sağlamak amacıyla Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği'nin (BMMYK) önerdiği "üç kalıcı çözüm" bulunmaktadır: gönüllü geri dönüş, yerel bütünleşme ve yerleştirme (Birleşmiş Milletler Genel Kurul Kararları, Kalıcı Çözümler). Her ne kadar bu çözümler arasında belli bir hiyerarşik sıralama yoksa da çeşitli dönemlerde uygulamada ağırlık verilen yöntemler değişiklik göstermiştir.

Chimni'ye göre mülteci sorununa kalıcı çözümlerin tarihine baktığımız zaman başlıca iki döneme ayrılmaktadır. İlk dönemi oluşturan, 1945 – 1985 arasındaki yıllarda mültecilere ilişkin çözüm yolu olarak üçüncü bir ülkeye yerleştirme öne çıkarken, 1985'ten günümüze olan dönemde yılları

¹ Lise eğitimini İstanbul Saint Joseph Fransız Lisesi'nde almış, ardından yüksek öğrenimini Galatasaray Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde tamamlamıştır. Halen İstanbul Bilgi Üniversitesi'nde İnsan Hakları Yüksek Lisans Programı'na devam etmekte ve İstanbul Kültür Üniversitesi'nde siyaset bilimci olarak çalışmaktadır.

arasında gönüllü geri dönüş, ideal kalıcı çözüm yolu olarak sunulmuştur (A/RES/49/169 para. 9). 1985'ten itibaren olan dönemi de kendi içinde dönemlere ayırmıştır. 1985 – 1993 arası “gönüllülük” ilkesi ön plana çıkarken, 1993 yılında geri dönüşün özellikle “güvenli” olması vurgulanmıştır. Chimni, 1996 yılından itibaren BMMYK'nın gönüllü geri dönüş çözümü üzerine çıkarmış olduğu el kitabından sonra ise geri dönüşün empoze edilen bir doktrin haline geldiğini ve “gönüllü” olma durumundan çıkarıldığını savunmaktadır (Chimni, 2004, s. 55). Bu dönemde, özellikle Yugoslavya'nın dağılma sürecinden ve Afrika'daki etnik çatışmalardan kaçan yüz binlerce insan için çözüm arayışının uluslararası toplumda öncelikli konular olduğunu söylemek mümkündür.

2000'li yıllarda menşe ülkesine geri dönen kişilerin sayısında büyük bir yükseliş olduğu göze çarpmaktadır. BMMYK, Mayıs 2004'te yayımladığı Geri Dönüş ve Entegrasyon Faaliyetleri için El Kitabı'nda yeniden bütünleşme, geri dönüş, rehabilitasyon ve yeniden yapılanma çerçevesinde konsept geliştirildiği görülmektedir (UNHCR, 2004). Bu bağlamda, gönüllü geri dönüşün uygulanan çözümler arasında artan bir eğilim gösterdiğini söylemek mümkün olacaktır. Bununla birlikte, gönüllü geri dönüşün ana ilkesi olan “gönüllülük” esasına uygun olarak mı yoksa başta ev sahibi ülkeler üzere uluslararası toplumun yöneldiği bir çözüm yolu olarak mı gerçekleştiği sorusu gündeme gelmektedir.

Esas olarak gönüllü geri dönüş konseptinin ele alınacağı bu çalışmada, öncelikli olarak gönüllü geri dönüşün dayandırıldığı hukuki yapı ele alınacaktır. Bu bölümde, mülteci hukukunun yanı sıra konuyla ilintili olarak insan hakları hukukuna da değinilecektir. Bu bölümün ardından, mülteciler konusunda uzman olan BMMYK'nın gönüllü geri dönüş konusundaki rolü incelenecektir. Bu bağlamda, BMMYK'ya yöneltilen eleştirilere de bu incelemede yer verilecektir.

Gönüllü Geri Dönüşün Hukuki Çerçevesi

Mülteci statüsüne ilişkin temel olarak ele alınan 1951 tarihli Mültecilerin Hukuki Durumuna Dair Cenevre Sözleşmesi'nde (Buradan itibaren 1951 Sözleşmesi denilecektir.) gönüllü geri dönüş kavramı yer almamaktadır. Bununla birlikte, 1951 Sözleşmesi'nin 1(C)(5) maddesine göre; “*Mülteci tanınmasını sağlayan koşullar ortadan kalktığı için vatandaşı olduğu ülkenin korumasından yararlanmaktan sakınmaya artık devam edemezse*” mülteci statüsü sona ermektedir. Bununla birlikte, mültecinin kaçtığı ülkedeki şartların değişmiş olması, mültecinin menşe ülkesine geri dönmesi için yeterli olmadığı görüşü hakimdir (Takahashi, 1997, s. 600). Özellikle, 1951 Sözleşmesi'nde 33. Maddede yer alan “geri göndermeme (non-refoulement)” ilkesi de zulümden kaçan kişilerin sığındıkları ülkeler tarafından zorla menşe ülkelerine geri gönderilmelerine karşı yasak getirmektedir.

Konunun insan hakları hukuku bakımından gelişimine bakacak olursak, “geri dönüş hakkı” üzerine değerlendirme yapmak gerekecektir. Bu anlamda insan haklarına ilişkin en temel belge olan 1948 tarihli İnsan Hakları Evrensel Belgesi'ne bakacak olursak, 13(2). maddesinde “Herkes, kendi ülkesi de dahil, herhangi bir ülkeden ayrılma ve o ülkeye dönme hakkına sahiptir.” ibaresi yer almaktadır. Benzer şekillerde, Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme² ve Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme³ gibi insan haklarına ilişkin uluslararası sözleşmelerde de geri dönüş hakkından bahsedilmektedir.

² 16 Aralık 1966 tarihinde imzalanmış ve 23 Mart 1976 tarihinde yürürlüğe girmiş olan Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'nin 12(4). maddesi şu şekildedir: “*Hiç kimse, kendi ülkesine girme hakkından keyfi olarak yoksun bırakılamaz*”.

³ 21 Aralık 1965 tarihli Her Türlü Irk Ayrımcılığının Önlenmesine Dair Uluslararası Sözleşme'nin 5. maddesi şu şekildedir: “Sözleşmeci Devletler, bu Sözleşmenin ikinci maddesinde yer alan temel yükümlülüklerine uygun olarak, her türlü ırk ayrımcılığını yasaklamayı ve tasfiye etmeyi, ve herkesin ırk, renk veya ulusal veya etnik köken ayrımcılığına

Mültecilerin gönüllü geri dönüşüne dair ibare ise, Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği'ni (BMMYK) kuran 1950 tarihli Tüzük'te de yer almaktadır. Burada BM Genel Kurulu, BMMYK'ye “mültecilere uluslararası koruma sağlamak ve bu tür mültecilerin gönüllü olarak geri dönüşlerini ya da onların yeni ülkelerinin toplulukları ile kaynaşmalarını hızlandırmaları için Hükümetlere ve ilgili hükümetlerin onay vermesi koşuluyla özel kuruluşlara yardım ederek mültecilerin sorunlarına kalıcı çözümler aramak görevini” vermektedir (Genel Kurul Kararları, 1950, 428(V), Genel Hükümler 1). Bununla birlikte, 1980 yılına kadar birçok Genel Kurul kararında “gönüllü geri dönüş” ifadesi yer alsa da, bu belgelerin hiçbirisinde gönüllülüğe dair bir standart bulunmamaktadır.

Gönüllü geri dönüş kavramının doğrudan yer aldığı bölgesel doküman ise, 1969 tarihli Afrika'daki Mültecilerin Sorunlarının Özel Yönlerini Kapsayan ABÖ (Afrika Birliği Örgütü) Sözleşmesi'dir (Takahashi, 1997, s. 599). 1969 tarihli bu Sözleşme'nin V.Maddesi “Gönüllü Geri Dönüş” olarak düzenlenmiştir. Maddenin ilk paragrafı ise, “Geri dönüşün esas olarak gönüllü niteliğine, her durumda saygı gösterilecektir ve hiçbir mülteci kendi isteği dışında ülkesine geri gönderilmeyecektir.” ibaresine yer vererek, gönüllülük ilkesini açıkça vurgulamıştır.

Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği'nin Yürütme Komitesi'nin 1980 tarihli ve 18 numaralı (XXXI) (Conclusion N° 18) kararında gönüllü geri dönüşün en uygun çözüm yolu olduğu belirtilmiş ancak bu geri dönüşün “gönüllü” olması gerektiği vurgulanmıştır (ExCOM, 1980, para. b). Ayrıca menşe ülke hükümetlerinden, geri dönen mültecilere mülteci konumuna gelmelerine sebep olan olaylar yüzünden ceza verilmemesine dair garanti (ExCOM, 1980, para. f) ve geri dönen mültecilerin kabulüne ilişkin gerekli düzenlemelerin yapılması istenmiştir (ExCOM, 1980, para. j). BMMYK Yürütme Komitesi'nin 1985 tarihli ve 40 numaralı (XXXVI) (Conclusion N° 40) kararında da benzer şekilde, geri dönüşün gönüllü ve bireysel alınmış bir karar olması gerektiğinin vurgulanmasının yanı sıra dönüş sırasında menşe ülkeye ikamet edene kadar mutlak güvenlik içinde olması gerektiği belirtilmiştir (ExCOM, 1985, para. b). Böylece “gönüllülük” ilkesinin yanında geri dönüşün “güvenli olma” ilkesi de ortaya çıkmıştır.

1990'lara geldiğimiz vakit, BMMYK Yürütme Komitesi'nin 1951 Sözleşmesi'nde bahsedilen “kişinin mülteci olmasını sağlayan şartların değişmesi”nin her türlü hak ihlaline maruz kalmış bu kişilerin ülkelerine geri dönmesi için yeterli olmadığı yönünde görüş bildirdiğini görmekteyiz; 1991 yılında Yürütme Komitesi'nin 65 numaralı (XLII) kararında bu görüş açıkça belirtilmiştir.⁴ Gönüllü geri dönüş üzerine BMMYK'nın kapsamlı olarak hazırlamış olduğu 1996 tarihli Gönüllü Geri Dönüş: Uluslararası Koruma El Kitabı'nda özellikle gönüllü geri dönüşün güvenli ve onurlu olabilmesi için gereken asli unsurlara, yeni hukuki standartlara yer verilmiş (UNHCR, 1996); geri dönüşün

maruz kalmadan, özellikle aşağıdaki hakları kullanırken hukuk önünde eşitlik hakkını güvence altına almayı taahhüt eder: (. . .) (ii) Kendi ülkesine olduğu gibi bir ülkeden çıkma ve kendi ülkesine dönme hakkı; (. . .)”.⁴

⁴ Bkz. Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği Yürütme Komitesi (EXCOM), 1991 tarihli karar no: 65 (XLII), para. j: “Yüksek Komiser'den mültecilerin gönüllü geri dönüşünü destekleyen ya da teşvik eden çabaları güçlendirmesini, Devletlerden de, herhangi bir geri dönüş hareketinin gönüllü olarak yapılmasına saygı gösterilmesini sağlayarak, vatandaşlarının evlerine dönüş sırasında ya da dönüşten sonra herhangi bir tacize, keyfi alıkonmaya ya da fiziksel tehdite maruz kalmadan güvenli ve başı dik bir biçimde varmasına izin vererek bu çabaları kolaylaştırmasını istemektedir;” ve

para. q: “Bir ülkede meydana gelen durum değişiklikleri, bu ülkeden gelen mültecilerin uluslararası koruma alamayacakları ve kendi ülkelerinin korumasından artık yararlanamayacakları derecede derin ve kalıcı bir yapı sergilediğinde, zorlayıcı nedenlerin bazı bireylerin mülteci statüsünün sürdürülmesini destekleyebileceğinin kabul edilmesi şartı ile, 1951 Sözleşmesi'nin durdurma maddelerinin kullanılma olasılığının altını çizmekte ve BMMYK'yi Uluslararası Koruma İle İlgili Bütünün Alt Komitesi'ndeki durdurma maddelerinin uygulaması üzerinde durmaya çağırmaktadır; (...)”.

izlenmesi (monitoring), ülkede kapasite geliştirme ve uzlaşmanın sağlanması konularında BMMYK'ya sorumluluklar yüklenmiştir (UNHCR, 2002).

Dönüşün güvenli ve onurlu olabilmesi için şu ilkeler gereklidir (UNHCR, 1996, s. 11):

- Mültecilerin, dönüşleri boyunca ve sonrasında tüm aşamalarda (yolları, kabul noktaları ve varış yeri dahil) fiziksel güvenliklerinin sağlanması,
- Aile birliğinin korunması,
- Savunmasız grupların ihtiyaçlarına dikkat edilmesi,
- Sınırı geçme işlemlerinden feragat veya bu işlemlerin en aza indirilmesi,
- Dönüşleri sırasında mültecilere taşınabilir eşyalarını yanlarında götürebilme izninin verilmesi,
- Geri dönüş hareketlerinin zamanlamasında okul ve tarlaların ekme – hasat sezonlarına saygı gösterilmesi,
- Hareket özgürlüğü.

BMMYK'nın 2002 yılında vermiş olduğu danışma görüşünde, "güvenli ve onurlu" dönüşün gerçekleştirilebilmesi için asli unsurları şu şekilde belirlemiştir: fiziksel güvenlik, hukuki güvenlik, maddi güvenlik ve uzlaşma (UNHCR, para. 14-31). Fiziksel güvenlik; şiddet ve tehdidin ortadan kalkması, mayınların ve patlamamış mühimmatların temizlenmesi, kapsamlı güvenliğin sağlanması gibi koşulları içermektedir. Hukuki güvenlik; geri dönüşte hukuki ve idari bariyerlerin kaldırılması, yasamayla ilgili hukuki çalışmanın yapılması (af, vatandaşlık, mülkiyet gibi konularda) ve insan hakları ihlallerinin yargılanmasını sağlayacak yapıların oluşturulması gibi konuları kapsamaktadır. Maddi güvenlik; geri dönüşün başlangıcında su, sağlık, yatacak yer gibi temel ve yaşamsal ihtiyaçların karşılanması, bu hizmetlere ulaşmada ayrımcılık yapılmaması, ekonomik bağımsızlığın sağlanması ve gelir getirici faaliyetler için teşvikin sağlanması gibi hedefleri içermektedir. Uzlaşma ise; yerinden edilmiş kişiler ve bölgede yaşayanlar arasında eşitliğin sağlanması ile güven inşası ve birlikte yaşamayı sağlayacak mekanizmaların kurulması anlamına gelmektedir. 2004 yılında hazırlanmış olan Geri Dönüş ve Yeniden Bütünleşme Faaliyetleri El Kitabı'nda ise bu bilgiler güncellenmiştir (UNHCR, 2004, s. 4).

BMMYK'nın Rolü

Bu bölümde gönüllü geri dönüş çerçevesinde ilk olarak BMMYK'nın rolünü belirleyen düzenlemelere, ardından BMMYK'nın desteklemiş olduğu gönüllü geri dönüş operasyonlarından olan Afganistan örneğine değinilecektir.

BMMYK'nın Rolünü Belirleyen Düzenlemeler

Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği'nin 1950 tarihli kurucu tüzüğünde (m.8(c)) de belirtildiği üzere; BMMYK'nın görevlerinden birisi de "gönüllü geri dönüşleri veya yeni topluluklara uyum sağlamayı teşvik eden hükümetlere ve özel çabalara yardım etmek"tir. Benzer şekilde, 1951 tarihli Cenevre Sözleşmesi (m. 35) ve 1967 tarihli Protokol (m. II) de mültecilere uluslararası korunma sağlanması ve gerekli desteğin verilmesi konularında BMMYK'yı sorumlu tutmuştur. Daha sonraki dönemlerde ise, BMMYK Yürütme Komitesi (UNHCR Executive Committee / ExCOM) almış olduğu kararlarla gönüllü geri dönüş konusundaki yasal boşlukları doldurmaya başlamıştır (Bialczyk, 2008, s. 7). 1980 tarihli ve 18 numaralı (XXXI)⁵ ile 1985 tarihli 40 numaralı (XXXVI)⁶ kararlar özellikle gönüllülük ilkesinin vurgulanması açısından önem taşımaktadır. Ayrıca, 1994

⁵ Conclusion N° 18 (XXXI).

⁶ Conclusion N° 40 (XXXVI).

tarihli 74 Numaralı (XLV) kararında⁷ BMMYK'nın gönüllü geri dönüş uygulamalarında teşvik etme, kolaylaştırma ve koordinasyonu sağlama görevi hatırlatılmıştır.

1996 tarihli El Kitabı'nda BMMYK'nın gönüllü geri dönüş operasyonlarındaki rolü şu şekilde sınıflandırılmıştır: çözümlerin teşviki, geri dönüşün teşviki ve kolaylaştırma (UNHCR, 1996, Bölüm 3.1). BMMYK hazırlamış olduğu bu belgede gönüllü geri dönmenin (1) gönüllülük ilkesini (2) "güvenli ve onurlu" dönüş çerçevesinde menşe ülkedeki köklü değişikliklerin olması gerektiğini belirtmiştir (UNHCR, 1996, Bölüm 1.6). Bununla birlikte, 2000'li yıllarda 4R konseptinin çıkmasıyla birlikte BMMYK, geri dönüş, yeniden bütünleşme, rehabilitasyon ve yeniden yapılandırma süreçlerinde görev alacak şekilde sorumluluk üstlenmiştir. Bu kapsamda, 2003 yılında çalışma grubu sekiz ülkede (Afganistan, Angola, Büyük Göller, Kongo Cumhuriyeti, Sierra Leone, Sri Lanka, Tacikistan ve Doğu Timur) operasyonlarını sürdürmüştür. Daha önce bahsi geçen 2004 tarihli El Kitabı ise bu çalışmaların yansıması niteliğini taşımaktadır (UNHCR, 2004, s. 30).

Gönüllü geri dönüş için entegrasyon kavramı; hukuki, politik, ekonomik ve sosyal boyut çerçevesinde gelişmiştir. Bu kapsamda, BMMYK ve partnerleri yeniden bütünleşmenin sağlanmasında destek olabilmek amacıyla öncelikle;

- devletin karakteri ve ulusal korumadaki çöküşün şartlarının,
- çatışmanın niteliğinin,
- yaşanan sürgünün süresi ve doğasının,
- yerinden edilmenin dinamiklerinin,
- barış antlaşmasının koşullarının ve
- geri dönüş sürecinin belirlenmesi, gereken faktörler olarak tanımlanmıştır (UNHCR, 2004, s. 30).

Her ne kadar BMMYK, geri dönüş sürecinde menşe ülkedeki koşulların geri dönüş için uygun olması gerektiğini ve yeniden bütünleşme için hükümetlerle birlikte gerekli çabanın harcanması gerektiğini vermiş olduğu danışma görüşlerinde ve Yürütme Komitesi'nin kararlarında belirtmişse de Chimni ve Zieck gibi doktrindeki yazarlar, uygulamanın bu şekilde gerçekleşmediği görüşündedirler. Chimni'ye göre rehabilitasyon ve yeniden bütünleşme sürecinde ekonomik ve maddi faktörler geri dönenler açısından belirleyici role sahiptir (Chimni, 2004, s. 69). Zieck ise, Kamboçya'ya (1980) ve Irak'a (1991) yapılan geri dönüş operasyonlarında olduğu gibi, bazı yeniden bütünleşme süreçlerinde BMMYK gerekli destekte bulunmadığını iddia etmektedir (Zieck, 1997, s. 167, 250). Daha uç bir örnek ise, Aralık 1996 Tanzanya'da yaşayan Ruandalılar ile ilgili başlatılan kampanya ile ilgilidir. 1951 tarihli Cenevre Sözleşmesi'nde 1(c)(5) – (6). maddesinde geçen mülteci statüsünü erdirmeye ilişkin koşullar henüz yerine gelmemişken, Tanzanya Hükümeti'nin "31 Aralık 1996'dan itibaren Tanzanya'daki bütün Ruandalı mültecilerden evlerine geri dönmesi bekleniyor." duyurusu BMMYK tarafından da imzalanmıştır (Whitaker, 2002, s. 1-2). Bu duyuruyla birlikte henüz bölgedeki katliamlar bitmeden 500.000 Ruandalı mülteci bir ay içerisinde eve dönmüştür (Hathaway, 2005, s. 933). Toplu geri dönüşlerin yaşandığı bu örnekler, geri dönüşün ne kadar gönüllü olduğu konusunda BMMYK'nın eleştirilmesine neden olmaktadır.

Güncel Eğilimin Bir Örnek Üzerinden Değerlendirilmesi

Dünya'da en fazla mülteci sorunun olduğu ülkelerden birisi olan Afganistan'a BMMYK'nın yürüttüğü gönüllü geri dönüş operasyonları, bize bu konudaki genel eğilimi net bir şekilde sunmaktadır. BMMYK'nın 2011 yılı raporlarına göre, 2,664,400 kişiyle en fazla mülteci sorununa sahip olan menşe ülke Afganistan'dır (UNHCR, 2012a, s. 14). 2002 yılından başlayarak, BMMYK en

⁷ Conclusion N° 74 (XLV).

büyük gönüllü geri dönüş operasyonlarından birisini yönetmiştir. Bu çerçevede 2002 – 2012 arasında 4,678,094 kişi Afganistan’a geri dönmüştür (Bkz. Tablo 1).

Tablo 1: Afganistan’a 2002 – 2012 arası mültecilerin gönüllü geri dönüşüne ilişkin tablo (UNHCR, 2012b)

Yıl	Pakistan’dan Dönerler	İran’dan Dönerler	Diğer Ülkelerden Dönerler	Toplam
2002	1,565,066	259,792	9,679	1,834,537
2003	332,183	142,280	1,176	475,639
2004	383,3213	377,151	650	761,122
2005	449,391	63,559	1,140	514,090
2006	133,338	5,264	1,202	139,804
2007	357,635	7,054	721	365,410
2008	274,200	3,656	628	278,484
2009	8,320	6,028	204	54,552
2010	104,331	8,487	150	112,968
2011	48,998	18,851	113	67,962
2012	59,423	14,029	74	73,526
Total	3,756,206	906,151	15,737	4,678,094

Yukarıdaki tabloda görüldüğü üzere, 2002 yılında 1,834,537 kişinin geri dönüşü büyük bir operasyon yürütülmüştür. Daha sonraki geri döner kişilerin sayısı giderek azalsa da önümüzdeki dönemde de geri dönüşün yoğun yaşanacağını ön görmek yanlış olmayacaktır. Zira, BMMYK’nın Afganistan’a ilişkin geri dönüş operasyonları devam etmekte ve 2013 için çeşitli planlamalar yapılmaktadır (Bkz. Tablo 2).

Tablo 2: BMMYK'nın Afganistan için 2013 planlaması (UNHCR, 2013)

BMMYK'nın Afganistan için 2013 planlaması					
Nüfus Tipi	Menşe Ülke	OCAK 2013		ARALIK 2013	
		Ülke içindeki Toplam Sayı	BMMYK tarafından desteklenenler	Ülke içindeki Toplam Sayı	BMMYK tarafından desteklenenler
Total		1,877,810	1,877,810	2,212,310	2,212,310
Mülteciler	İran İslam Cumhuriyeti	40	40	40	40
	Irak	10	10	10	10
	Pakistan	40	40	40	40
Mülteci Benzeri Durumda Bulunanlar	Pakistan	4,940	4,940	7,440	7,440
Sığınmacılar	İran İslam Cumhuriyeti	20	20	20	20
	Pakistan	40	40	40	40
Geri dönenler (Mülteciler)	Afganistan	162,000	162,000	172,000	172,000
Ülke içinde Yerinden Edilmiş Kişiler	Afganistan	547,550	547,550	697,550	697,550
Dönerler (Ülke içinde Yerinden Edilmiş Kişiler)	Afganistan	50,000	50,000	50,000	50,000
Diğer ilgililer	Afganistan	1,113,170	1,113,170	1,285,170	1,285,170

Bu tablodaki rakamlardan yola çıkarak, BMMYK'nın 2013 yılı için 172,000 kişinin Afganistan'a gönüllü geri dönüş yapmasını planladığını söylemek mümkündür.

BMMYK, Afganistan'a geri dönüş operasyonlarını planlamasına rağmen BM'ye bağlı OCHA (Office for the Coordination of Humanitarian Affairs)'nın 2013'te Afganistan'a ilişkin öngörülerinin durumun geri dönüşler için pek de uygun olmadığını göstermektedir. Zira, Afganistan'da çatışmalardan ve doğal sebeplerden mağdur olmuş kişilere yapılmaya temel destek çeşitli sebepler nedeniyle engellenmektedir. Ayrıca, endemik hastalıklardan ötürü her yıl 250,000 kişi ölmektedir. Bununla birlikte; Kandahar, Gazne, Helmand, Host ve Kunar'da hala yaygın çatışma ortamı devam etmektedir (OCHA, 2013).

Sonuç

Çatışmalar veya gördükleri zulüm sebebiyle ülkelerinden kaçmış kişilerin, başka bir ülkeye sığınmasının ve geçici bir çözüm yolu olduğu görülmektedir. Bu kişilerin uluslararası koruma altına alınması, başka bir ülkeye sığınmakla son bulmamakta aksine, hayatlarına mümkün olduğunca normal devam edebilmeleri için kalıcı bir çözüm yolu bulunması gerekmektedir. Daha önce bahsi geçtiği üzere, üçüncü bir ülkeye yerleştirme, iltica ülkesine entegrasyon ve gönüllü geri dönüş BMMYK tarafından kalıcı çözüm yolları olarak görülmektedir⁸. İkinci Dünya Savaşı'ndan kaçanlar için çözüm amacıyla daha çok üçüncü ülkeye yerleştirme yöntemi kullanılmış; ancak bu konudaki

⁸ Birleşmiş Milletler Genel Kurul Kararları, Kalıcı Çözümler.

eğilim zaman içerisinde değişmiştir. 1980'lerin ikinci yarısından itibaren BMMYK tarafından gönüllü geri dönüş yöntemine ilişkin düzenlemeler yapılmış 1990'lardan itibaren ise çeşitli operasyonlar yürütülmüştür. 2000'li yıllarda ise bu operasyonların kapsamı genişletilmiş ve BMMYK'nın gönüllü geri dönüş operasyonlarını teşvik etmek ve kolaylaştırmak olan görev alanı genişleyerek; yeniden bütünleşme, rehabilitasyon ve yeniden yapılanma aşamalarında da sorumluluk alması gerekmiştir.

Hukuki çerçevenin değerlendirildiği çalışmanın ilk bölümüne, 1951 Cenevre Sözleşmesi'ndeki "geri gönderme yasağı (non-refoulement)" ile başlanmıştır. Zira, gönüllü geri dönüş kavramı 1951 Cenevre Sözleşmesi'nde açıkça yer almamaktadır. Ardından bölgesel sözleşme niteliğinde olan 1969 tarihli ABÖ'nün mültecilere ilişkin hazırlamış olduğu sözleşmede yer alan gönüllü geri gönderme maddesine değinilmiştir⁹.

Mültecilere ilişkin ana sözleşmelerin ardından, BMMYK'nın tarafından hazırlanan ve konunun yürütülmesinde BMMYK'ya sorumluluk yükleyen belgeler incelenmiştir. Burada göze çarpan konu, dönemler arasında düzenlemelerde ve uygulamalarda öncelik verilen olguların farklı olmasıdır. Bu konuda Chimni, II. Dünya Savaşı sonrası Avrupa'dan kaçanların üçüncü bir ülkeye yerleştirilmesinin daha yaygın olduğunu; ancak etnik çatışmaların arttığı ve Avrupa ülkelerinde yabancı işçi ihtiyacının azaldığı 1980'lerden itibaren ise, gelişmekte olan ülkelere gelen mültecilerin gönüllü geri dönüşüne teşvik edildiğini ileri sürmektedir (Chimni, 2004, s. 57-58). 1980 sonrası dönem de kendi içinde ayrılmakta ve 1990'lardan itibaren daha önce sıkça öne çıkan gönüllülük ilkesinin yanında "güvenli ve onurlu" dönüşün vurgulandığı görülmektedir. Buna karşılık, bu dönemde yürütülmüş olan operasyonlar (Ruanda operasyonu örneğindeki gibi) sıkça eleştirilmiş ve koşullar geri dönmeye elverişli olmadığı halde geri dönüşün teşvik edildiği tartışılmıştır.¹⁰

2000'li yıllara geldiğimiz zaman, Afganistan, Sierra Leone, Congo Demokratik Cumhuriyeti gibi çatışmaların devam ettiği ülkelere toplu geri dönüş operasyonlarının yapıldığını görmekteyiz. Bu konuda özellikle ele alınan Afganistan, çarpıcı bir örnek olmaktadır. OCHA'nın Afganistan'a dair raporunda, ülkede insan haklarına ilişkin ağır ihlallerin ve temel ihtiyaçların karşılanması konusunda engellerin yaşandığı ve 2013 öngörülerinde de herhangi bir iyileşme olmamasına karşın, BMMYK'nın bölgedeki gönüllü geri dönüş operasyonlarına devam etmesi dikkat çekicidir. BMMYK'nın yürüttüğü geri dönüş operasyonlarında, gönüllülük ilkesinin ne kadar uygulandığını sorgulayan Zieck, Chimni ve Takahashi gibi doktrindeki yazarların eleştirileri bu örneklerin yaşanmasıyla daha da önem kazanmaktadır. Zira, son dönemde Ortadoğu'da yaşananlar ve ülkesinden kaçmak zorunda kalmış kişiler için önümüzdeki dönemde gönüllü geri dönüş operasyonlarının sıkça gündeme gelmesi olası görünmektedir.

⁹ 1969 tarihli Afrika'daki Mültecilerin Sorunlarının Özel Yönlerini Kapsayan ABÖ (Afrika Birliği Örgütü) Sözleşmesi madde V(1): "Geri dönüşün esas olarak gönüllü niteliğine, her durumda saygı gösterilecektir ve hiçbir mülteci kendi isteği dışında ülkesine geri gönderilmeyecektir."

¹⁰ Zieck ve Chinni'in bu konudaki görüşlerine önceki bölümde yer verilmiştir.

Kaynakça

- Afrika Birliği Örgütü. (1969). *Afrika'daki Mültecilerin Sorunlarının Özel Yönlerini Kapsayan ABÖ Sözleşmesi*. (Devlet ve Hükümet Başkanları Genel Kurulu'nun 10 Eylül 1969 tarihli Kabulü).
- Bialczyk, A. (2008). 'Voluntary Repatriation' and the Case of Afghanistan: A Critical Examination. Working Paper No. 46. Oxford: University of Oxford Refugee Studies Center. Erişim 12 Aralık 2012: http://www.rsc.ox.ac.uk/publications/workingpapers-folder_contents/RSCworkingpaper46.pdf
- Birleşmiş Milletler. (1959). *BMMYK Tüzüğü*. (14 Aralık 1950 tarihli Genel Kurul Kararı 428(V)).
- Birleşmiş Milletler. (1965). *Her Türü Irk Ayrımcılığının Önlenmesine Dair Uluslararası Sözleşme* (BM Genel Kurulu'nun 21 Aralık 1965 tarihli ve 2106 A (XX) sayılı Kararı).
- Birleşmiş Milletler. (1966). *Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme* (BM Genel Kurulu'nun (BM Genel Kurulu'nun 16 Aralık 1966 tarihli ve 2200A(XXI) sayılı Kararı).
- Birleşmiş Milletler. (1989-2010). *Genel Kurul Kararları Kalıcı Çözümler* (BM Genel Kurulu). Erişim 6 Ocak 2013: <http://www.unhcr.org/3e96a1212c.pdf>
- Birleşmiş Milletler (1994). *A/RES/49/169* (BM Genel Kurulu, 23 Aralık 1994). Erişim 5 Ocak 2013: <http://www.un.org/documents/ga/res/49/a49r169.htm>
- BMMYK. (1980). *Conclusion N°18 (XXXI)* (BMMYK Yürütme Kurulu Kararı).
- BMMYK. (1985). *Conclusion N°40 (XXXVI)* (BMMYK Yürütme Kurulu Kararı).
- BMMYK. (1994). *Conclusion N°74 (XXXI)* (BMMYK Yürütme Kurulu Kararı).
- Chimni, B. S. (2004). From Resettlement to Involuntary Repatriation: Towards a Critical History of Durable Solutions to Refugee Problems. *Refugee Survey Quarterly*, 23(3). Erişim 12 Aralık, 2012: <http://www.globalcitizen.net/data/topic/knowledge/uploads/2009050318217302.pdf>
- Hathaway, J. C. (2005). *The Rights of Refugees Under International Law*. New York: Cambridge University Press.
- OCHA. (2012). Common Humanitarian Action Plan for Afghanistan 2013. Erişim 1 Aralık, 2013: <http://www.unocha.org/cap/common-humanitarian-action-plan-afghanistan-2013>
- Takahashi, S. (1997). The UNHCR Handbook on Voluntary Repatriation: The Emphasis of Return Over Protection. *International Journal of Refugee Law*, 9(4). Erişim 12 Aralık, 2012: http://heinonline.org/HOL/Page?handle=hein.journals/intjrl9&div=65&g_sent=1&collection=journals
- UNHCR. (1996). Handbook: Voluntary Repatriation: International Protection. Cenevre. Erişim 12 Aralık, 2012: <http://www.unhcr.org/publ/PUBL/3bfe68d32.pdf>
- UNCHR. (2002). Global Consultations on International Protection/Third Track: Voluntary Repatriation (UN Doc. EC/GC/02/5). Erişim 5 Ocak, 2013: <http://www.unhcr.org/refworld/docid/3d62695d4.html>
- UNHCR. (2004). Handbook for Repatriation and Reintegration Activities. Cenevre. Erişim 5 Ocak, 2013: <http://www.unhcr.org/4fd6f87f9.html>
- UNHCR. (2012a). Global Trends 2011: A Year in Crisis. Cenevre. Erişim 11 Ocak, 2013: <http://www.unhcr.org/4fd6f87f9.html>

- UNHCR. (2012b). Afghanistan Update on Volrep and Border Monitoring. Cenevre. Erişim 11 Ocak, 2013: <http://www.unhcr.org/50ab463b6.html>
- UNHCR. (2013). 2013 UNHCR Country Operations Profile: Afghanistan. Cenevre. Erişim 11 Ocak, 2013: <http://www.unhcr.org/pages/49e486eb6.html>
- Whitaker, B. E. (2002). Changing Priorities in Refugee Protection: The Rwandan Repatriation from Tanzania. Working Paper No. 53. Erişim 10 Ocak, 2013: <http://www.unhcr.org/refworld/topic,4565c2254d,4565c25f5c9,4ff54fd22,0,,RESEARCH,.html>
- Zieck, M. (1997). *UNHCR and Voluntary Repatriation of Refugees: A Legal Analysis*. Hollanda: Kluwer Law International, s. 167.